

З ІСТОРІЇ ХУДОЖНЬО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ: ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІН ОБРАЗОТВОРЧОГО ЦИКЛУ В УКРАЇНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Красюк І. О.,

Криворізький державний педагогічний університет

Анотація. В статті розглядається стан викладання образотворчих дисциплін у вітчизняних закладах шкільної освіти зазначеної доби. На основі огляду нормативних документів простежуються провідні тенденції і методичні засади навчального процесу та вимоги до вчителів малювання.

Ключові слова: історія освіти, методи малювання, українська художня освіта в ХІХ ст.

Анотація. Красюк И. А. “Из истории художественно-педагогического образования: преподавание дисциплин изобразительного цикла в Украине XIX – начала XX столетия”. В статье рассматривается состояние преподавания изобразительных дисциплин в отечественных учреждениях школьного образования названной эпохи. На основании обзора нормативных документов прослеживаются

ведущие тенденции и методические основы учебного процесса и требования к учителям рисования.

Ключевые слова: история образования, методы рисования, украинское художественное образование в XIX ст.

Annotation. Krasuk I. A. "From history of artistically-pedagogical education: teaching of disciplines of graphic cycle in Ukraine XIX are of the XX century". In the article the state of teaching of graphic disciplines is examined in domestic school formation of the adopted epoch. On the basis of review of normative documents leading tendencies and methodical bases of educational process and requirement to the teachers of drawing are traced.

Keywords: history of education, methods of drawing, Ukrainian artistic education in the XIX item.

Постановка проблеми. Дисципліни творчого спрямування завжди відігравали значну роль у процесі формування людської особистості. В наш час розбудови національної освіти набуває особливої актуальності проблема виховних можливостей мистецтва у контексті удосконалення освітніх процесів. Зокрема, видається доцільним вивчення питання поєднання сучасних технологій викладання шкільних курсів образотворчого мистецтва, художньої праці та дизайну з усталеними традиціями вітчизняної художньої педагогіки.

Робота виконана згідно плану НДР Криворізького державного педагогічного університету.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед наукових робіт, виданих останнім часом можна виділити публікації Л. Соколюк, Р. Шмагало, О. Цвігун, О. Сторчай, О. Нога, О. Волинська та інших, присвячені становленню професійної художньої освіти (XIX – початок XX століття). Нам здається не менш важливим вивчення місця образотворчих дисциплін у змісті різних ланок тогочасної шкільної освіти в Україні та методичних засад їх викладання.

Формулювання цілей статті. На сьогоднішній день питання змісту та методики викладання малювання і художньої праці у навчальних закладах України різних рівнів у XIX – на початку XIX ст., а також відповідного їх забезпечення учительськими кадрами є маловивченим. Наша стаття присвячена дослідженню даної галузі.

Результати дослідження. На території Лівобережної України народна освіта протягом зазначеного періоду була підпорядкована системі централістичної імперської політики і регламентувалась

урядовими постановами. Крім цього, викладання креслення, малювання та краснопису знаходилося під безпосереднім контролем Петербурзької Академії мистецтв і таке подвійне керівництво визначило специфіку стану викладання названих дисциплін як у всій імперії так і в Україні.

Створене у 1802 році Міністерство народної освіти прогнуло до уніфікації діяльності всіх навчальних закладів і з цією метою видавались численні положення, правила та установи. Теоретично нормативні документи повинні були сприяти удосконаленню освітньої діяльності, залишаючи нерозв'язаною головну проблему: катастрофічно низький відсоток населення, що мав можливість здобути якісну освіту. Устав 1828 року для гімназій та училищ передбачав суспільне "розшарування" шкільної освіти і згідно цього циркуляру в парафіяльних училищах предмети естетичного циклу були відсутні, у повітових училищах у перелік предметів входило малювання, а в гімназіях образотворчим дисциплінам приділялась значна увага: у більшості з них малювання викладається 4 роки.

Масштабні освітні реформи проходять у 1860-х роках у контексті загальних соціально-політичних та економічних змін. В міністерських циркулярах 1860, 1864, 1868 та 1872 років регламентується вся система початкової, середньої та вищої освіти. Згідно положення 1872 року організуються два типи початкових навчальних закладів з чітким статусом. Так звані "двокласні" початкові училища з п'ятирічним терміном навчання давали підготовку до вступу в учительські семінарії або на спеціалізовані курси. Випускники шестирічного міського училища могли за 1-2 роки набути повну середню професійну освіту [3, 165].

Прогімназії та семирічні гімназії за Уставом 1864 року розподіляються на класичні та реальні. Але надалі функціонування середньої освіти впродовж кількох десятиліть визначалось Уставом 1871 року, згідно якого залишались лише гімназії класичного та гуманітарного спрямування з восьмирічним терміном навчання. Паралельно активно розвиваються реальні училища, де за 7 років здобувалась і загальна і спеціальна освіта. Якщо випускники гімназій орієнтувались на подальшу університетську освіту, то реальні училища давали підготовку у вищі технічні та сільськогосподарські навчальні заклади.

Міністерські документи велику увагу приділяють змістові окремих ланок початкової та середньої освіти, пропонуючи “нормальні” (типові) навчальні плани та орієнтовні програми з дисциплін. Характерною їх рисою була можливість варіативного підходу до терміну навчання і переліку обов’язкових предметів [9, 65]. Так, передбачалось, що окремі робочі професії можливо здобути за 2 роки, інші вимагають п’ятирічного навчання. В основному ж заклади середньої професійної освіти були чотирьохрічними.

Аналіз навчальних планів дає можливість уявити вагомість образотворчої підготовки в середній освіті другої половини ХІХ століття. Згідно нормального плану промислової освіти серед 14 обов’язкових предметів, що вивчались у професійних училищах протягом 4-х років, найбільша кількість годин – біля 630 – відводиться на російську мову та малювання. Малювання викладалось в більшості з них протягом всього терміну навчання, але реальний обсяг годин залежав від напрямку: від майже 900 годин в будівельно-технічних до 210 в сільськогосподарських училищах [12, 11]. Взагалі питома вага професійної освіти зростала з кожним десятиліттям і на початок століття в Україні було понад 500 середніх та нижчих професійних навчальних закладів. У гімназіях ситуація склалась неоднозначна. Наприклад, в класичних чоловічих гімназіях Києва малювання, креслення та музика були необов’язковими; в реальному ж училищі та кадетському корпусі вони входять в перелік обов’язкових предметів [8]. Нормативними були малювання, креслення та рукоділля у жіночих гімназіях міста та ремісничих класах. В цілому ж все більший відсоток населення оволодівав основами образотворчої грамоти.

Зміст образотворчих дисциплін а також методичні засади викладання були в центрі уваги і урядовців і фахівців. Ще у 1832 році вийшло “Положення про вчителів малювання та креслення”, де окреслені мета, завдання та зміст цих дисциплін [7]. Головною метою навчання малюванню згідно циркуляру має бути розвиток поняття про прекрасне, удосконалення смаку та удосконалення мистецтва. Поза тим у початкових училищах учитель повинен формувати в учнів почуття співрозмірності та навички зображення предметів, що “використовуються в мистецтвах та ремеслах” [7, 4]. Учні повинні були “креслити” з

гравійованих оригіналів геометричні тіла, орнаменти, частини тіла та постать людини. Тобто, в основі навчання лежало змальовування зі зразків.

Гімназичні програми з малювання мають ширший обсяг цілей, завдань та різноманітнішу методику. Поза зазначеними вище завданнями у гімназистів необхідно було формувати поняття про красу взагалі і красу людського тіла. В програмах передбачалось викладання основ перспективи, малювання з гіпсів у тому числі і архітектурних ордерів, малювання з гіпсів та з натури постаті людини і – за бажанням – “малювання фарбами” з натури натюрмортів та пейзажів. Але головним завданням залишається набуття навичок “точності та чистоти” копіювання. Креслення у положенні трактується як дещо середнє між аналітичним малюнком та технічним малюванням: у програмах – креслення з натури геометричних тіл із світлотіньовим моделюванням. З часом зазначені рекомендації відчутно застаріли.

У 1911 році видається збірник розпоряджень по чоловічим гімназіям, укладений М. Міртовським, де містяться і рекомендації по викладанню малювання [11]. Порівняння їх з положенням 1832 року дає змогу відчувати зміни у вимогах та методичних засадах. Так, тепер спеціально зазначається, що чисто механічні вправи не допускаються і тому копіювання з “так званих оригіналів, тобто, друкованих зразків” забороняється як несвідоме. Водночас, у підготовчому класі зберігається традиційне малювання по сітці. Кращим учням, що раніше завершують роботи, пропонується повторити малюнок “на пам’ять” за уявою у іншому ракурсі та горизонті.

Роль учителя у процесі виконання завдань повинна обмежуватись переважно усними поясненнями; виправляти учнівський малюнок не рекомендується, але у разі необхідності варто виконати пояснення на полях аркуша. Наочністю та методичною допомогою повинні стати таблиці та педагогічний малюнок учителя. на дошці. Такі засади мають на меті формування в учнів умінь та навичок самостійного виявлення в постановках характерного, головного та другорядного тощо. В основі вивчення предметних форм лежать геометричні тіла як схеми виявлення та відображення складніших предметів. Провідними завданнями навчання є також вірне композиційне рішення та пропорційні відношення [11, 529].

Важливим методичним моментом, згідно рекомендацій, є і вимога періодичного перегляду всіх робіт учня з метою глибшого аналізу процесу опанування основ образотворчої грамоти. Взагалі вчитель зобов'язаний створити такі умови, щоб учні відчували спроможність виконати завдання власними силами і відчували задоволення від своєї роботи. Кожне наступне завдання повинно поєднувати вже освоєний та новий матеріал. базуючись на принципі переходу від простого до складного.

Характерно, що у зазначену добу існували паралельні програми для гімназій з образотворчих дисциплін, рекомендовані Академією мистецтв. Якщо порівняти їх, то помітні певні розбіжності. Послідовники міністерських програм у підготовчому класі займались малюванням по пам'яті та з допомогою сітки. Прихильники академічної підготовки малювали з таблиць, але сітки не використовували. У першому класі за міністерськими програмами малювали з таблиць та іноді – “дротяні тіла та пласкі фігури”. За академічними – геометричні тіла та вводився живопис нескладних предметів ужитку. У наступному класі малювали відповідно: у першій групі – геометричні тіла та гіпси наприкінці року, а в другій – гіпси та складніші предмети у живописі. В останній рік викладання живопису у першій групі малювали гіпси та предмети побуту і лише іноді вводилось поза програмою “малювання фарбами”. в “академічних” програмах завершувався малюнок гіпсів та гіпсових орнаментів і вводились натурні постановки як з малюнку так і з живопису [10, 7-9].

Безумовно, методичні рекомендації Академії мистецтв мають раціональніший і прогресивний характер. Але загалом, як бачимо, у початковій та середній шкільній освіті образотворчі дисципліни посідають вагоме місце, що вимагало наявності вчителів відповідної кваліфікації. У вже згаданому Положенні 1832 року окреслені вимоги до вчителів, що забезпечували їх викладання на різних рівнях. Згідно положення на роботу приймалися кандидати, які пройшли кваліфікаційні випробування. Претенденти на викладання у повітових училищах складали наступні іспити: малюнок з естампів голови та частин тіла; копію з картини у техніці олії або акварелі, “натушоване” креслення капітелі. Для учителів гімназій екзамени були складнішими:

вони виконували малюнок з натури голови та частин тіла, те ж – з гіпсів, власний живописний твір та креслення з світлотіньовим моделюванням повної колони одного з ордерів [7, 10].

Екзамени проводились на місцях у присутності керівництва навчального закладу і надсилались до Академії мистецтв. При позитивних результатах академія видавала свідоцтво на звання учителя малювання гімназії або училища. Тобто, за свідоцтвом на викладання у повітовому училищі не можна було працювати в гімназії. Випускники Академії мистецтв мали автоматичне право викладання у всіх закладах освіти.

Розглянутий документ став основою для подальшого розвитку художньо-педагогічної освіти другої половини XIX – початку XX століття. Масштабне поширення образотворчих предметів у народній освіті обумовило потребу збільшення кількості викладацьких кадрів. У 1879 році було видано положення про відкриття при Академії мистецтв для її студентів дворічних педагогічних курсів, “нормальної” рисувальної школи як бази педагогічної практики та музею учбових посібників (методичний фонд). Діяльність курсів забезпечували Спостережна рада та педагог-керівник, що мав принаймні п’ятирічний стаж викладання у рисувальній школі або середньому навчальному закладі. Викладач курсів відповідав також за навчальний процес і в академічній рисувальній школі. Студенти курсів мали право продовжувати паралельно навчання на 5-6 курсах Академії мистецтв а після завершення занять на педагогічних курсах здавали екзамен з методики малювання і отримували право викладання у середніх навчальних закладах [2, 60].

Система підготовки учителів малювання ґрунтувалась на засадах художньої академічної підготовки як основної домінанти з додатковою педагогічною спеціалізацією і акцентувала увагу на частковій методиці. Але і ті випускники академії, що не пройшли педагогічні курси, мали право викладання у всіх навчальних закладах імперії, починаючи з університетів. на початок XX століття таке право мали також випускники академічних художніх училищ у Казані, Одесі та Пемзі, училищ барона Штиглиця, Строганівського і Московського училища живопису, ваяння та зодчества, які склали екзамени з історії мистецтва, анатомії та перспективи [6, 116].

Претенденти на викладання малювання у середніх закладах, які не мали академічної освіти, крім названих екзаменів здавали ще малюнок оголеної постаті людини з прокладкою основних тіней; чотирьохгодинний малюнок з натури “перспективного плану” (малюнок з вікна тощо); голову натурника (акварель або олія), а для скульпторів – ліпка. Для бажаючих викладати в училищах нижчого рівня програма екзаменів була легшою і передбачала знайомство з основами образотворчої грамоти на рівні початкової художньої освіти. Таку художню освіту в Україні надавали приватні художні (рисувальні) школи, зокрема – Харківська, Одеська та Київська. Вони працювали за однотипними п’ятирічними планами, в основі яких лежав розподіл на “наукові” предмети (перспектива, анатомія, історія мистецтва та методика викладання малювання), та художні: малюнок, живопис та архітектурне креслення [1].

В залежності від рівня складності іспитів видавались свідоцтва трьох типів: для середніх навчальних закладів, нижчих училищ міського типу та початкових училищ [6, 118]. Але активний розвиток середньої професійної освіти вимагав розширення підготовки кваліфікованих викладачів образотворчого мистецтва. З цією метою наприкінці століття рисувальні школи Києва, Харкова та Одеси реорганізуються в художні училища.

Першим було відкрито у 1899 році під егідою Петербурзької академії Одеське художнє училище. Перелік загальноосвітніх та фахових предметів навчального плану відповідав загальному змісту освіти шестилітніх реальних училищ (на архітектурному відділенні навчались 7 років). У блоці теоретичних дисциплін вивчались історія образотворчого та декоративного мистецтва, анатомія, перспектива, “проєкційне креслення та ордери” і методика викладання малювання і живопису. Для архітекторів додавались нарисна геометрія і теорія тіней, плани з натури та нівелірування, будівельні матеріали та складання кошторисів. Практичні заняття розподілялись на 2 етапи. на першому з них, обов’язковому для всіх учнів. вивчались протягом 4 років елементарний та орнаментальний малюнок, малювання гіпсових голів та постатей; малюнок, живопис та ліпка фігури людини з натури. Два останніх роки учні спеціалізувались за напрямками: живопис,

гравіювання, скульптура та архітектура. Випускники отримували диплом учителя малювання та креслення у середніх навчальних закладах і право вступу до Академії [2, 88-89). За цим принципом у 1906 році затверджуються устава київського та харківського художніх училищ. Добре підготовленими до викладацької діяльності були і випускники миргородської художньо-промислової школи.

Не можна залишити поза увагою і жіночу освіту зазначеної доби. Як згадувалось, у жіночих початкових, середніх загальноосвітніх та професійних навчальних закладах значна увага приділялась образотворчій підготовці, що теж вимагало кадрового забезпечення. Педагогічна кваліфікація надавалась у останньому – восьмому – класі жіночих гімназій. Зокрема, претендентки на звання учительки рукоділля здавали іспити, в основі яких – завдання з крою та шиття одягу і білизни, художньої вишивки, малювання та креслення. З часом підготовка жінок-педагогів поширюється. Так, на початку ХХ століття у Києві функціонують у контексті університетської освіти Київські вищі жіночі курси та Київські вечірні жіночі курси А. Женуліної. Значне місце у змісті освіти тут займає історія мистецтва [5]. На курсах Женуліної передбачались і практичні заняття з малювання та методики викладання предмету [4, 7-9].

Висновки. Підсумовуючи сказане можна зазначити, що протягом ХІХ – початку ХХ століття в освітніх закладах України відводилась значна роль дисциплінам образотворчого циклу, що зростала у контексті розвитку професійної освіти. Зміст предметів протягом десятиліть удосконалювався, рівно як і методика їх викладання. Паралельно із розширенням обсягу викладання малювання, креслення, чистописання та рукоділля у навчальних планах початкової та середньої освіти у ці часи формувалась і система кваліфікаційних вимог до вчителів образотворчого мистецтва, на основі якої розвивались засади художньо-педагогічної освіти. Базуючись на основах академічної художньої підготовки, ця система реагувала на суспільні зміни та загальний мистецький процес і обумовила майбутній успішний розвиток цієї галузі вищої педагогічної освіти.

Подальші перспективи досліджень у даному напрямку. Проблема дослідження історії художньої та художньо-педагогічної

овіти в Україні залишається актуальною і потребує подальшого вивчення різних її аспектів. Освоєння вітчизняних художньо-педагогічних традицій сприятиме удосконаленню сучасної підготовки вчителів образотворчого мистецтва.

Література

1. Временные правила Харьковской школы рисования и живописи. – Харьков, 1899.
2. Императорская академия художеств. Уставы. Положения и Правила. – СПб., 1907.
3. История педагогики. – Часть 2.: С XVII в. до середины XX: Уч. пособ. для пед. ун-тов / Под. ред. академика РАО А. Н. Пискунова. – М., 1997.
4. Киевские Вечерние Высшие курсы, учрежденные А. В. Жenuлиной (существуют с 1905 г.). – Киев, б. д.
5. Киевские Высшие женские курсы. Учебные планы историко-филологического факультета. – К., 1907.
6. Лаурсон А. М. Справочная книга для учебных заведений и учреждений ведомства Мин. Народного Просвещения. – Изд. 2-е. – Петроград, 1916.
7. Положение об учителях рисования и черчения в гимназиях и уездных училищах. – СПб., 1832.
8. Программы, правила и права всех Киевских учебных заведений / Сост. М. М. Захарченко. – Киев, 1884.
9. Проект общего нормального плана промышленного образования в России. – Б. м., б. р.
10. Протокол заседаний комиссии для разработки предложенного министерством вопроса о возможно широко привлечении учебных заведений к конкурсам графических искусств. – Киев, 1911.
11. Сборник узаконенных распоряжений по мужским и прогимназиям ведомства Мин. народного просвещения / Сост. М. М. Миртовский. – М., 1911.
12. Сборник материалов по техническому и профессиональному образованию. – Вып. 2. – СПб., 1695.